

Алена Дзенісенка

*Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Якуба Коласа
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Мінск, Беларусь*

ПРЫЖЫЦЦЁВЫЯ ВЫДАННІ ФІЛАМАТАЎ І ФІЛАРЭТАЎ У ФОНДАХ ЦЭНТРАЛЬнай НАВУКОВАЙ БІБЛІЯТЭКІ ІМЯ ЯКУБА КОЛАСА НАЦЫЯНАЛЬнай АКАДЭМІІ НАВУК БЕЛАРУСІ

*Разглядаюцца прыжыццёвыя выданні філаматаў і філарэтаў Адама Міцкевіча, Яна Чачота, Антонія Эдварда Адынца, Ігнація Дамейкі, Аляксандра Ходзькі і інш., а таксама літаратура пра іх творчасць і дзейнасць з фондаў аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа НАН Беларусі. Выданні дэманстраваліся на выставе «Творчая спадчына філаматаў і філарэтаў», якая праходзіла ў рамках міжнародных навуковых чытанняў, прысвечаных 200-годдзю ўтварэння тайнага студэнцкага таварыства. **Ключавыя словы:** філаматы, філарэты, прыжыццёвыя выданні, ЦНБ НАН Беларусі.*

Багатая спадчына філаматаў і філарэтаў захоўваецца ў аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (далей ЦНБ НАН Беларусі). У рамках міжнародных навуковых чытанняў “Філаматы і філарэты: творчы лёс пакалення ў гісторыі і сучаснасці (Да 200-годдзя ўтварэння таварыства)”, якія адбыліся 13–14 снежня 2017 г. у бібліятэцы, была адкрыта выстава «Творчая спадчына філаматаў і філарэтаў», падрыхтаваная супрацоўнікамі аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ НАН Беларусі.

У экспазіцыі выставы былі прадстаўлены кнігі філаматаў і філарэтаў, сярод якіх прыжыццёвыя выданні Адама Міцкевіча, Яна Чачота, Антонія Эдварда Адынца, Ігнація Дамейкі, Аляксандра Ходзькі і інш., а таксама літаратура пра іх творчасць і дзейнасць. Апрача кніг XIX–XX стагоддзяў дэманстраваліся рукапісны дакумент аднаго з заснавальнікаў тайнага студэнцкага таварыства Тамаша Зана. Гэта перапісаны ім ад рукі Статут таварыства. Запіс быў зроблены ў 1823 г., калі Тамаш Зан знаходзіўся ў турэмным зняволенні. Рукапіс захоўваецца ў фондзе № 23 “Калекцыя” (адзінка 13-я) сектара рукапісаў.

У фондах аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ НАН Беларусі захоўваюцца прыжыццёвыя выданні аднаго з прадстаўнікоў тайнага студэнцкага таварыства Яна Чачота (1796–1847). Гэта зборнікі беларускіх сялянскіх песен, якія Ян Чачот пачаў збіраць яшчэ ў 30-я гады XIX стагоддзя, потым перакладаў іх на польскую мову. У свой час яны мелі даволі шырокі рэзананс сярод перадавой грамадскасці. Зборнікі «Сялянскіх песень...» выдаваліся Чачотам доўгі час – на працягу дзевяці гадоў (1837–1846). У калекцыі Пятра Фёдаравіча Глебкі, якая ўвайшла ў фонды аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў, захоўваюцца два зборнікі – “Сялянскія песні з-над Дзвіны” (1840 г.) і “Сялянскія песенькі з-над Нёмана і Дзвіны” (1846 г.). Кнігі былі выдадзены ў Вільні ў тыпаграфіі Юзафа Завадскага. Тэкст песень у зборніку 1840 г. – у перакладзе на польскую мову, у зборніку 1846 г. – на рэгіянальнай мове “літоўскай” шляхты¹. У кожным зборніку перад асноўным тэкстам змешчана прадмова аўтара, дзе Ян Чачот выказвае свае думкі аб жыцці беларускага народа, аб беларускай мове і фальклору. Прынамсі, аўтар выказвае думку, што асноўнай прычынай беднасці ў беларусаў лічыцца не прыгонніцкі лад, а карчомнае п’янства [2, с. IX].

У прадмове да зборніка 1846 г. аўтарам прыкладзены невялічкі беларускі слоўнік (“Słownik wyrazów krewickich...” [3, с. 64–105]) і сто трыццаць беларускіх прыказак (“Przysłowia krewickie” [3, с. 106–116]), дзе Чачот дзеліцца сваімі “назіраннямі” над “крывіцкай” (беларускай) мовай. Ён прызнае, што яму не хапае ведаў, каб даць “нейкі граматычна-гістарычны нарыс гэтай мовы”. І далей: “Належнае даследаванне мовы, на якой пры нашай памяці любілі паміж сабой гаварыць жывыя яшчэ тады старыя паны, на якой цяпер гавораць з сялянамі паны і аканомы, на якой некалі пісалі ў нас дзяржаўныя акты, цалкам ляжа на плечы нейкага здольнага чалавека, можа селяніна, які, атрымаўшы веды, больш глыбока разгледзіць добра вядомую сабе мову”². Ян Чачот вызначае месца “крывіцкай” мовы сярод іншых славянскіх моў. Ён лічыць, што яна

¹ Мова твораў філаматаў і філарэтаў прадстаўляе той “пераходны дыялект”, які фактычна быў тагачаснай беларускай літаратурнай мовай і які яны хацелі яшчэ болей “збеларусіць”. Філаматы вымушаны былі пісаць на мове беларускай спаланізаванай шляхты. Але, беручы ў цэнтр сваёй увагі просты люд, селяніна-беларуса, арыентуючыся на яго культуру, яны ставілі перад сабой мэту паступова зрабіць літаратурнай і яго мову [1, с. 21].

² Пераклад Адама Мальдзіса [4, с. 20].

знаходзіцца пасярэдзіне паміж рускай, украінскай і польскай мовамі, аднак бліжэй да рускай, чым да польскай [3, с. VII].

У фондах аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў захоўваецца адно прыжыццёвае выданне самага маладога члена тайнага студэнцкага таварыства Ігнація Дамейкі (1802–1889) – кніга пра падарожжа ў краіну паўднёваамерыканскіх індзейцаў араўканаў “Араўканія і яе жыхары” [5]. У перакладах на асноўныя мовы свету яна абышла ў XIX стагоддзі ўвесь зямны шар. І толькі землякі аўтара – беларусы – мала з ім знаёмы, як кажа Кастусь Цвірка ў сваім зборніку “Філаматы і філарэты” [1, с. 288]. Кніга “Араўканія і яе жыхары” была выдадзена ў віленскай тыпаграфіі Юзафа Завадскага ў 1860 г. Прадмову напісаў карэспандэнт варшаўскай газеты Ян Замастоўскі, аб чым сведчыць інфармацыя на шмуцтытуле выдання. Экзэмпляр, які захоўваецца ў ЦНБ НАН Беларусі, з уласнай бібліятэкі, аб чым сведчыць штамп на тытульным лісце: “Biblioteka | L. Czernichowskiego”.

Вельмі рэдкае прыжыццёвае выданне з аўтографам аўтара – зборнік паэзіі Аляксандра Ходзькі (1804–1891) [6] – было прадстаўлена на выставе мерапрыемства “Філаматы і філарэты...”. Выданне ўпрыгожвае гравюра з усходнімі матывамі мастака Смакоўскага² на авантытуле і мастацкая віньетка – на тытульным лісце.

Паэзіяй А. Ходзька захапіўся яшчэ падчас вучобы ва ўніверсітэце, тады яго вершы змяшчаліся ў розных віленскіх выданнях. У 1829 г. у Санкт-Пецярбургу ён выдаў кнігу паэзіі, якую прысвяціў свайму сябру Адаму Міцкевічу. У зборнік увайшлі вершы, балады, элегіі, напісаная паводле ўсходніх матываў паэма “Дэар”, пераклады з новагрэчаскай паэзіі. У зборніку паэзіі – творы, напісаныя на “літоўскія” тэмы, заснаваныя на ўзорах беларускай народнай паэзіі (балада “Маліны”, “Васілёк”). Матывы беларускай народнай творчасці адчуваюцца ў вершах-песнях “Зух”, “Алеся”, “Паніч і дзяўчына” і інш. На тэмы роднай яму беларускай зямлі – вершы і балады “Вясенняя ноч у Літве”, “Незнаёмец”, “Гербы” і інш.

¹ Дарэчы, дата нараджэння Ігнація Дамейкі, што падаецца ў пасляслоўі “Wiadomość o życiu i dziełach Autora Araukanii / przez Mich : B.” [5, с. 221] кнігі “Араўканія і яе жыхары” (1860) адрозніваецца ад даты ў зборніку Філаматы і філарэты” (1998) [1, с. 279]: у першай кнізе – 1801, у другой – 1802 г.

² Вядома, што ў 1830 г. Аляксандра Ходзьку залічылі на рускую дыпламатычную службу ў Персію (Іран), дзе ён стаў рускім консулам. Больш за дзесяць гадоў праслужыў Ходзька ў Персіі і ў прылеглых да яе краінах. Таму яго творы прасякнуты персідскімі матывамі.

У фондах адзела рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ НАН Беларусі захоўваюцца шаснаццаць прыжыццёвых выданняў Антонія Эдварда Адынца (1804–1885). Самыя старыя кнігі Адынца – шматтомнік перакладаў класікаў замежнай літаратуры, якія выйшлі ў 40-я гады XIX стагоддзя. У фондах адзела рэдкіх кніг і рукапісаў трэці, чацвёрты (канвалют – у адной кнізе два тамы) і апошні, шосты том, першавыдання перакладаў¹. Першая кніга выйшла ў Лейпцыгу ў 1841 г. у тыпаграфіі “Breitkopf & Haertel”. У зборніку змешчаны пераклады на польскую мову твораў англійскага паэта Д. Байрана, сярод якіх паэмы “Карсар”, “Неба і Зямля” [8]. Шосты том перакладаў [9] быў надрукаваны ў Вільні ў тыпаграфіі Юзафа Завадскага (1843 г.). У яго ўвайшла драма Ф. Шылера “Арлеанская дзева”. Гэта ўладальніцкі экзэмпляр, на тытульным лісце якога прастаўлены штамп: “Библиотека | А. Н. Дурново”².

Сярод твораў А. Э. Адынца – вершаваная драма “Феліцыта, альбо Карфагенскія пакутнікі” [11], якая была надрукавана ў Познані ў 1858 г. У аснове драмы – гістарычныя факты пачатку III стагоддзя. У кнізе апублікаваны каталог (с. [3]–[12]) з кнігарні Яна Зупанскага, на сродкі якога і выйшла гэтае выданне. Экзэмпляр з уласнай бібліятэкі, што пацвярджае штамп на тытульным лісце, выкананы кангрэўным цісненнем у выглядзе кароны, пад якой выцеснена прозвішча “A. Forster.” (гатычным шрыфтам).

Другая гістарычная драма А. Э. Адынца “Ежы Любамірскі...” [12] была надрукавана ў Вільні ў друкарні Юзафа Завадскага (1861). Сама назва драмы гаворыць сама за сябе. Любамірскі Ежы Себасцьян (1616–1667), «маршалак вялікі і палявы гетман каронны, адзін з найбольш уплывовых і папулярных сярод шляхты польскіх магнатаў сярэдзіны XVII стагоддзя. Вайсковую кар’еру пачаў у войнах з казакамі Багдана Хмяльніцкага. У 1651 г. заканфліктаваў з дваром, перайшоў у апазіцыю да Яна Казіміра, якога называў „каралём-тыранам”. У 1654–1655 гг. у ваенных кампаніях не ўдзельнічаў, але і на шведскі бок не перакінуўся. З 1656 г. разам са Стэфанам Чарнецкім вёў барацьбу супраць шведаў у Польшчы. З 1662 г. ізноў у адкры-

¹ Таксама ў адзеле рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ НАН Беларусі захоўваецца другое варшаўскае выданне (1874 г.) перакладаў [7].

² «Дурново Александр Нилыч – художник, примыкавший к группе “Мир искусства”, помощник заведующего Кустарного отдела имп. С.-Х. музея. Петербург» – звесткі ўзяты з даведніка С. І. Багамолава [10, с. 279].

тай апазіцыі да двара, настроены супраць усялякіх планаў караля. У 1665–1666 гг. Любамірскі вёў вайну супраць каралеўскіх сіл» [13, с. 142].

Найбольш каштоўным творам у спадчыне Антонія Адынца крытыка прызнала яго напісанья ў 1875–1878 гг. “Лісты з падарожжа”. Гэта ўспаміны аўтара пра падарожжа ў 1829–1830 гг. разам з Адамам Міцкевічам па Еўропе. У фондах аддзела захоўваюцца варшаўскія выданні і перавыданні чатырохтомніка “Лістоў...” за 1875–1885 гг., якія выйшлі накладам “Gebethnera i Wolffa” (“Druk J. Bergera”).

На працягу ўсяго жыцця Антоні Адынец пісаў вершы, у многіх з іх гучыць беларускі фальклор. У аддзеле захоўваюцца зборнікі паэзіі Антонія Адынца: першы том віленскага выдання 1859 г. (з друкарні А. Сыркіна) [14] і варшаўскае перавыданне 1874 г. (з “Drukarńi Gazety Lekarskiej”) – канвалют, у які ўвайшлі першы і другі тамы паэзіі [15]. Дарэчы, у зборніку паэзіі (1859 г.) прастаўлены аўтограф аўтара. Гэты асобнік у свой час Антоній Адынец падпісаў свайму сябру ў дар.

Вялікую ролю ў арганізацыі і дзейнасці тайнага студэнцкага таварыства адыграў славыты сын беларускай зямлі, сусветна вядомы паэт Адам Міцкевіч (1798–1855). У фондах аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ НАН Беларусі захоўваюцца шмат выданняў паэта, сярод якіх толькі чатыры – прыжыццёвыя, на польскай мове.

Самае ранняе выданне – кніга паэзіі А. Міцкевіча (Mickiewicz, A. Poezya. T. 3. Poznan : Decker i spol., 1828. 121 s.). Гэта кніга маленькага памеру, якую па мастацкім афармленні¹ можна аднесці да бібліяфільскага выдання. У зборнік паэзіі ўвайшлі “Крымскія санеты” (“Sonety Krymskie”), першая іх публікацыя адбылася ў 1826 г. у выдавецтве Маскоўскага ўніверсітэта. “Крымскія санеты” А. Міцкевіч пачаў пісаць падчас сваёй вымушанай вандроўкі па Крыме. Менавіта там быў напісаны першы санет – “Акерманскія стэпы” (“Stępy Akermanńskie”), астатнія сямнаццаць былі напісаны паэтам ужо ў Маскве [16, с. 174].

Наступная кніга прыжыццёвых выданняў А. Міцкевіча з Бібліятэкі Радзівілаў Нясвіжскай Ардынацыі (на экзэмпляры прастаў-

¹ У кнізе выкарыстана бумага вержэ (зроблена з натуральнай сыравіны), выданне аздоблена віньеткай, канцоўкамі, шматлікімі кеглямі ў шрыфце і г. д.

лена пячатка Бібліятэкі Радзівілаў) – гэта парыжскае выданне паэзіі А. Міцкевіча, якое выйшла ў 1829 г. (Mickiewicz, A. Poezye Adama Mickiewicza. T. 3. Paryż : U Przedsiębiorcy J. Barbezat, 1829. XII, 178 s.). Акрамя вершаў на розныя тэмы, у зборнік увайшла гістарычная аповесць “Конрад Валенрод” (“Konrad Wallenrod”). Крытыкі яшчэ называюць яе раманам-паэмай, якая апісвае падзеі літоўскай і прускай гісторыі. Напісана ў Пецяярбургу паміж 1824 і 1828 гг., яе першавыданне было надрукавана ў лютым 1828 г. Паэма “Конрад Валенрод” лічыцца адным з найбольш знакамітых літаратурных твораў польскага рамантызму.

На шмуцтытуле экзэмпляра дарчы надпіс: “Alexander Przedzieski | F. H. Godlewskiemu | na pamiątke”.

У адзеле рэдкіх кніг і рукапісаў захоўваецца парыжскае першавыданне паэмы А. Міцкевіча “Пан Тадэвуш” (Mickiewicz, A. Pan Tadeusz czyli Ostatni zajazd na Litwie : historia szlachecka z r. 1811 i 1812 we dwunastu księgach, wierszem; wyd. Alexandra Jelowickiego z popiersiem autora. T. 1. Paryż : w typografji A. Pinard, 1834. 255 s.). Тыраж выдання – тры тысячы экзэмпляраў [17, с. 13]. Тэкст выдання ўпрыгожваюць канцоўкі і гравюра на шмуцтытуле.

Апошняя прыжыццёвае выданне паэта – чацьвёрти том твораў, які выйшаў у Парыжы (Mickiewicz, A. Pisma Adama Mickiewicza na nowo przejrane, dopełnione, i za zezwoleniem jego w tém siódmem s kolei wydaniu do druku podane. T. 4. Paryż : W drukarni Bourgogne et Martinel, 1844. 310 s.). У кнігу ўвайшлі розныя творы пісьменніка, у тым ліку яго крытычныя артыкулы, успаміны, мастацкія творы, вершы, сярод якіх “Pieśń filaretów”.

У фондах адзела рэдкіх і кніг і рукапісаў захоўваецца вялікі пласт літаратуры XIX стагоддзя, якую яшчэ трэба вывучаць, і, магчыма, у ёй знойдуцца новыя звесткі пра філаматаў і філарэтаў, пра якія мы яшчэ не ведаем.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Філаматы і філарэты: зб. / уклад., пер. польскамоўн. твораў, прадм., біягр. даведкі пра аўт. і камент. К. Цвіркі. – Мінск : Бел. кнігазбор, 1998. – 399 с. (Беларускі кнігазбор: БК. Серыя 1: Мастацкая літаратура).
2. Piosnki wieśniacze z nad Dźwiny. Ks. 3 / J. Czeczot. Wilno : Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1840. – XII, 94 s. – S. IX.

3. Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dźwiny, niektóre przysłowia i idiotyzmy, w movie Sławiano-Krewickiej, s postrzeżeniami nad nią uczynionemi / J. Czeczot. – Wilno : Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1846. – 134 s.
4. Мальдзіс, А. І. Падарожжа ў XIX стагоддзе : 3 гісторыі беларускай літаратуры, мастацтва і культуры: навук.-папул. нарыс / А. Мальдзіс. – Мінск : Нар. асвета, 1969.
5. Domejko, I. Araukania i jój mieszkańcy : wspomnienia z podróży po Południowych prowincjach Rzeczypospolitej Chilijskiej / I. Domejko. – Wilno : Nakładem I drukiem Józefa Zawadzkiego, 1860. – 227 s. (Biblioteka podróży i malowniczo-historycznych opisów różnych krajów. Ser. 7).
6. Chodźko, A. Poezye / A. Chodźko. – St. Petersburg : druk Karola Kraya, 1829. – 282 s.
7. Odyńiec, A. E. Tłómaczenia Antoniego Edwarda Odyńca / A. E. Odyńiec. – Wyd. 2-e. T. 3: Korsarz; Narzecona z Abydos; Mazeppa; Niebo i Ziemia. – Warszawa : Gebethner i Wolff, 1874. – 262 s.
8. Odyńiec, A. E. Tłómaczenia Antoniego Edwarda Odyńca / A. E. Odyńiec. – T. 3–4. – W Lipsku : u Breitkopfa i Haertela, 1841. – 209 s.
9. Odyńiec, A. E. Tłómaczenia Antoniego Edwarda Odyńca / A. E. Odyńiec. – T. 6. – Wilno : drukiem Józefa Zawadzkiego, 1843. – 238 s.
10. Богомолов, С. И. Российский книжный знак, 1700–1918 / С. И. Богомолов. – М., 2004.
11. Odyńiec, A. E. Felicjta czyli Męczennicy kartagińscy : dramat w pięciu aktach / A. E. Odyńiec. – Wyd. 2. Poznań : nakł. księg. Jana Konstantego Żupańskiego, 1858. – XVII, 243, 12 s.
12. Odyńiec, A. E. Jerzy Lubomirski czyli Wojna domowa w Polsce : dramat hist. we dwóch częściach, z prologiem / A. E. Odyńiec. – Wilno : Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1861. – XXVI, 224 s.
13. Сагановіч, Г. М. Невядомая вайна, 1654–1667 / Г. Сагановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1995.
14. Odyńiec, A. E. Poezye Antoniego Edwarda Odyńca / A. E. Odyńiec. – T. 1. – Wilno : druk. A. Syrkina, 1859. – 108 s.
15. Odyńiec, A. E. Poezye Antoniego Edwarda Odyńca / A. E. Odyńiec. – Wyd. 4, popr. i pomn. T. 1, 2. – Warszawa : w Druk. Gaz. Lekarskiej, 1874. – 330 s.
16. Sudolski, Z. Mickiewicz / Z. Sudolski. – Warszawa, 1995.
17. Міцкевіч, А. Пан Тадэвуш, або Апошні наезд у Літве. Шляхецкая гісторыя з 1811 і 1812 гг. у дванаццаці кнігах вершам / А. Міцкевіч; агул. рэд., прадм. Я. Янушкевіча; уклад. У. Гілеп і інш.; пер. на бел. мову П. Бітэля; пер. на рус. мову С. Мар (Аксёнавай); камент. В. Рагойшы, Я. Янушкевіча; маст. В. Шаранговіч. – Мінск : Бел. фонд культуры, 1998.